

קו ההיסטוריה

אריה נבון - הראשון
לציירי הקריקטורות

שלמה שבא

אריה נבון - אוטופורטרט מ-1935

מחדש הדיבור העברי אליעזר בן-יהודה, וחדשן-עברית בזכות עצמו. יום אחד נכנס למשרדו נבון עם תיק קריקטורות. נבון זוכר אותה פגישה ראשונה: העורך פרוץ הבלורית פנה אליו באדיבות: "ישב נא מר, במה אוכל לעזור לז'?" בן אב"י אהב להתלבש באלגנטיות וממחטה היתה בולטת תמיד מכיס מקטרונו. כדי למצוא חן בעיניו לכש נבון מכנסים ארוכים. איתמר בן אב"י התלהב מהרישומים ורכש כמה מהם. נבון נסע אז לקונגרס הציוני לצייר את הצירים והאורחים ולראות את חוץ-לארץ וכן אב"י הודיע ב"דואר היום" בגאווה כי "שליחנו, המחדר אריה נבון, יצא לקונגרס בשליחות העתון." בן אב"י שלא אהב מילים לועזיות קרא לקריקטורה "תחיד" ולצייר קריקטורות "מחדר". חידושו אלו אמנם לא נתקבלו, אבל עד היום חסרים אנו מלה עברית לקריקטורה ותחרות שהוכרזה לפני זמן מה, למצוא מלה עברית שתחליף את המלה קריקטורה גסתיימה בלא הצלחה.

בן אב"י כאמור, בעל דמיונות היה. לא היה אכפת לו הרבה למה התכוון נבון עצמו בקריקטורות והוא היה מרכיב להן כותרות וכיתובים כדי דמיונו ולעתים אומר את ההיפך ממה שהתכוון בעל הקריקטורה. אריה נבון היה איש תנועת העבודה והרכה מהקריקטורות שלו יצאו נגד ז'בוטינסקי ותנועתו. פעם הביא לבן אב"י קריקטורה, שבה מצויר ז'בוטינסקי כנגרל על סוס, חולם חלומות גבורה. בן אב"י נטה לז'בוטינסקי, ונבון מצא למחרת את הקריקטורה שלו בעתון וכל כוונתו הפוכה — בן אב"י כתב תחתה את הכותרת: "הו, הו, הנאפים למיניכם, הזהרו לכם כי בא איש האגרופים ז'בוטינסקי!". דאף היה קצין משטרה בריטי שבאותם ימים, לאחר מאורעות 1929, נחשב כשונא של היישוב העברי, וכך הפך בן אב"י, תומכו של ז'בוטינסקי, את הקריקטורה המלגלת על מנהיג בית"ר, לאזהרה לדאף הבריטי ולחבריו.

יצחק בן-דוד היה או כתב ב"דבר", מהריפורטרים הטובים בארץ. (בימי מלחמת העצמאות היה ראש סניף "דבר" בירושלים ונהרג בהפגזה). הוא פגש את אריה נבון, ראה את הקריקטורות שלו והזמינו להציג לפני

היו תיקיו מלאים רישומים של המורים והחברים שצייר. כשסיים ללמוד הצטרף לסטודיו שפתח הצייר יצחק פרנקל, בחסות ההסתדרות. בסטודיו זה למדו בני "הדור השני" בציור בארץ — הנדלר, לבנון, הולצמן, אבני, קוסונוגי ואחרים. הוריו של נבון קיוו שבנם יהיה רואה חשבון מאחר שגמר בית ספר למסחר, אבל הוא רצה להיות צייר. בינתיים לימד קליגרפיה — כתיבה תמה — ב"גאולה". פקידים — כך סברו באותם ימים ללא מכוונת כתיבה ומעבדי-מלילים — צריכים לכתוב יפה וברור. נבון שהצטיין ברישום, החל לצייר קריקטורות, כאחיו, שפורסמו בעתוני ההומור. מאיר וייסגל שבאותם ימים ערך עתון באמריקה, בא לביקור בארץ, ראה את הקריקטורות ורכש כמה מהן בשביל עתונו.

ציור הקריקטורות לא היה מקצוע מכניס באותם ימים ואיש כמו בן לא התפרנס ממנו. שני הקריקטוריסטים הטובים היו אחיו של נבון. אבל גם להם היה פרסום קריקטורה עניין שבאקראי. הבמה העיקרית לפרסום הקריקטורות היו עתוני ההומור החד-פעמיים שיצאו לאור לקראת החגים, רובם ברמה חובבנית, כלי ביטוי למשכילים יודע-עברית שאספו אגודה לאגודה כדי להוציא ביטאון, בעיקר לקראת פורים, ולנהל באמצעות את מלחמותיהם. היו גם כמה ביטאוני הומור בעלי רמה, כמו זה של קדיש יהודה (לייב) סילמן, עזמוות או אביגדור המאירי — אבל גם הם לא הצליחו להוציא לאור יותר מגיליון אחד לשנה. בעתונים אלו נתפרסמו גם קריקטורות, חלקן ברמה ירודה, חלקן משובחות יותר, אבל כאמור, לא היתה פרנסה או קביעות לעושיהן.

"מחדר" ציור "תחיד"

העתונים היומיים באותם ימים לא פרסמו קריקטורות. היתה זו הוצאה גדולה מדי ונוסף לשכר הצייר, גם הגולפות עלו בכסף. אבל עורכו של אחד העתונים היומיים — איתמר בן אב"י — בעל חלומות גדולים היה וביקש שעתוני "דואר היום" יהיה כאחד מעתוני לונדון הנפוצים, בסגנון כתבותיו, בכותרותיהן וכמו כן בלשונו המיוחדת של העורך, בנו של

אריה נבון הוא אבי הקריקטורה הישראלית. הוא הראשון שהועסק על ידי עתון, "דבר", כצייר קריקטורות קבוע ובמשך 30 שנה יצר אלפי רישומים. למרות ראשוניותו, הגיע מיד לרמת ציור וביצוע, שקשה להתחרות בה עד היום. הקריקטורות שלו היו לוחמות, פוגעות. קוראות למאבקים אזרחיים ולאומיים ומביאות לידי חיוך, כעס ורוגז, כנדרש מקריקטורה. ציוריו השתוו לקריקטורות בעתונים הטובים בחוץ לארץ, אבל נראה לי כי ברישום וביצור היה טוב מרבים מציירי הקריקטורות שם. שכן נבון הוא בייסודו צייר ורשם מעולה שהצליח — וזהו דבר נדיר — לשלב את כישרון הציור עם כישרון הביטוי הקריקטורי, וברישומיו משך שלושים השנה — שנאספו בחמישה ספרי הקריקטורות שהוציא לאור — ניתן לראות את ההיסטוריה הרועשת-גועשת של הארץ בימיה הקשים אך ההירואיים באספקלרייה קווית.

אריה נבון נולד ב-1909 בפלך פודוליה שברוסיה. וכבר בילדותו גילה כישרון לציור. בסוף שנת 1919 עלה עם הוריו באניה "רוסלאן", הנחשבת לפותחת העלייה השלישית. האב שלח ידיו במלאכות רבות: בתל אביב הקים בית חרושת למשחת נעלים שנסגר אחרי שלושה חודשים. אחר כך עבר לירושלים כדי להקים שם בית חרושת לטקסטיל. גם מפעל זה לא החזיק מעמד זמן רב והמשפחה חזרה לתל-אביב. אריה נבון לא היה הצייר היחיד במשפחה. שניים מאחיו אף הם עסקו בציור. הבכור חיים עלה לארץ עוד בתקופת התורכים כשהיה בן 13 ולמד ב"בצלאל". בשנות ה-20 השתתף בתערוכות בירושלים וצייר גם קריקטורה בשביל עתוני ההומור שיצאו לפרקים בארץ. הוא נסע לאמריקה ל"שנה-שנתיים", כדי לעבוד, לאסוף כסף ולהמשיך וללמוד ציור בפאריס. שם עסק בגרפיקה ולפאריס לא הגיע. האח השני, זאב, צייר גם הוא קריקטורות ופרסמן בעתוני ההומור, אחר-כך היה למורה לציור. האח השלישי, שמואל, היה מורה ומפקח הוראה.

אריה נבון למד בבית הספר למסחר "גאולה". מיום שהוא זוכר את עצמו, אחז בידו עפרון ונייר, מצייר ומשרטט. בבית הספר

החנוכה, ואחת הקריקטורות הראשונות שצייר היתה זו של הנציב העליון ווקופ, העומד ליד החנוכיה, שעל כל אחד מגרותיה כתובה הבטחה בריטית ליהודים, והנציב העליון אומר: "הגרות הללו קודש הם ואין לנו רשות להשתמש בהם אלא לראותם בלבד..."

זרם חשמלי בקווי הקריקטורה

נכון היה מצייר שתיים-שלוש קריקטורות בשבוע. במשך כמה שנים היה צייר קריקטורות קבוע יחיד, עד שבסוף שנות ה-30 הצטרף אליו יוסף בס, שהחל לצייר קריקטורות ב"הארץ". צייר נוסף או היה יהושע אדרי שפרסם בעתונות הרוויזיוניסטית והיה ניגודו של נבון — איש ימין היוצא למלחמה בהסתדרות ובמפלגות הפועלים.

וכך החלו שלושים שנות מאבק והומור על-ידי קו, מלה או משפט אחד, שהשאירו רושם רב על הקוראים. בשנות ה-40 היו קוראי "דבר" פותחים את עתון יום שישי כדי לראות קודם כל מה צייר נבון. יחד עם ה"טור השביעי" של נתן אלתרמן — היו אלה כלי-נשק במאבק היישוב בשלטונות המנדט, ואמנם השלטונות התייחסו אליהם כאל כאלה, ופסלו רבות מהקריקטורות ופעם אף סגרו את "דבר" כעונש על פרסום קריקטורה של נבון. ייחודה של הקריקטורה לעומת המאמה שהיא צריכה לבטא בציור, במשפט אחד או במלה אחת, רעיון ומאמר שלם. הקריקטורה הטובה היא זו המביאה לעולם נושא בהברקה מפתיעה. ככל שהברקה מפתיעה יותר — הקריקטורה טובה יותר, מעין מהלך שחמט בלתי צפוי ומכריע. נבון ידע לעשות זאת, ועל כן היה לרישומים שלו הד כה גדול. יחד עם זאת, היו הציור והרישום שלו נפלאים ולעיתים רק הם בעצמם יצרו את ההפתעה וההברקה. והרי כמה דוגמאות: סטאלין עומד בבית הקברות בין מצבות חבריו שבפקודתו הוצאו להורג ומרים כוסית: "לחיים! יחי מחוללי המהפכה"; ציור מימי מלחמת העצמאות לאחר כיבוש הקסטל: ההר חובש כובע גובה כובעם של לוחמי הפלמ"ח; זוהי דוגמה לרישום נפלא האומר כה הרבה ואיננו צריך אפילו למלה אחת; שני יתושים עומדים מיאשים לאחר המצאת הדי.די.טי., אחד

יום ו' כ"ז בשני, הרי"ד. 15.12.33

דבר

חנוכה בריטית

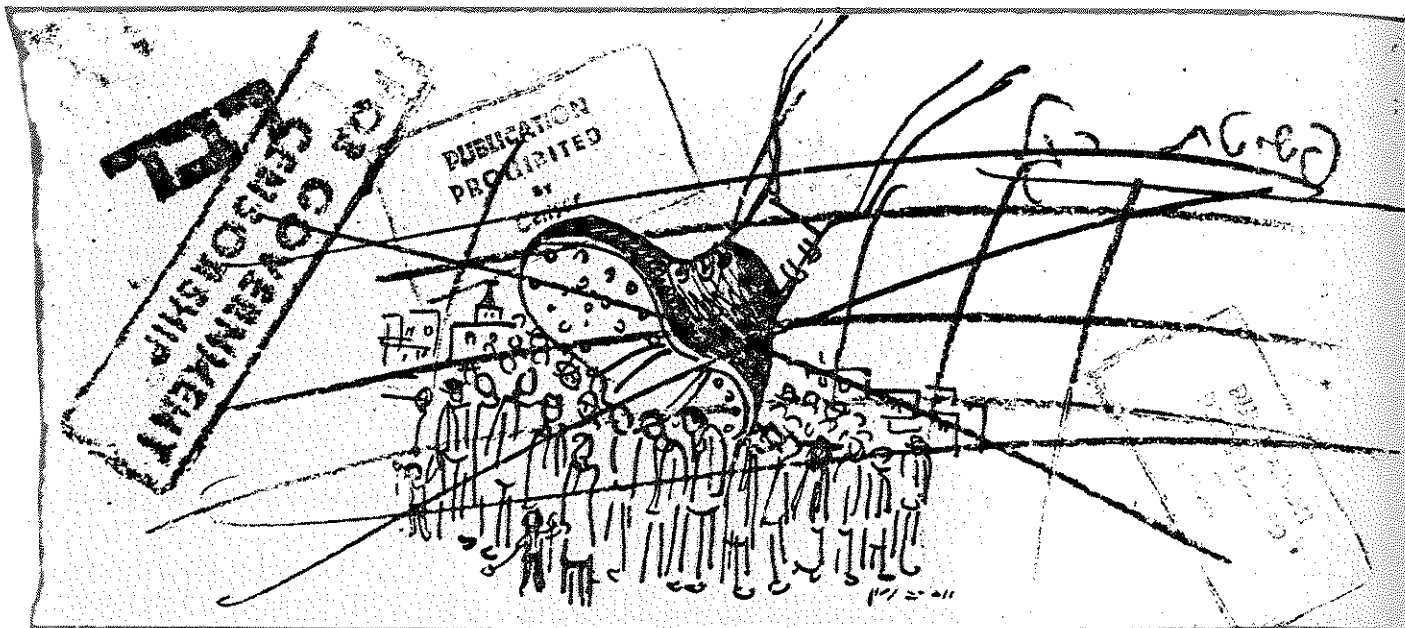

הגרות הללו קודש הם ואין לנו רשות להשתמש בהם אלא לראותם בלבד...

אחת הקריקטורות הראשונות של נבון

בתחנה עמד ברל, מצפה גם הוא לאוטובוס. ראה את נבון ואמר: תבוא ל"דבר". עברו כמה ימים ונבון לא בא ל"דבר", ואז הגיע שליח לביתו ובידו פתק ובו שלוש מילים בלבד — הפתק שמור עדיין אצל נבון — "נבון, אייפה? ברל". הפעם יצא ל"דבר" ששכן כבר במשרדיו החדשים ברחוב אלנבי, בבית הוועד-הפועל של ההסתדרות. ברל, משה בילינסון וזלמן רובשוב-שז"ר, ציפו לו והציעו לו לצייר באופן קבוע קריקטורות ל"דבר". לדברי נבון ברל הוא גם האיש שהסדיר את ענייני ה"ביזנס" — השכר וההתחייבויות האחרות. היה זה בחודש דצמבר 1933, בימי

ברל כצנלסון. נבון בא עם תיק ציורים לבית "דבר" שהיה באותם ימים ברחוב יפו-תל-אביב, לא הרחק מהתחנה המרכזית של היום. העובדים נתכנסו סביבו, ראו את הקריקטורות, נהנו וצחקו. אותה שעה נכנס ברל לחדר. מספר נבון: "ראית מיד כמה כבוד רחשו לו, כשנכנס נאלמו כולם ופינו לו את הדרך". בן-דורו הציג את נבון לפני ברל והוא הזמינו לחדרו, עבר על הציורים, צחק ואמר לנבון: "הציורים מוצאים חן בעיני, אבל אנחנו עכשיו במצב כספי קשה, נקרא לך". עברה שנה. יום אחד יצא נבון מביתו לתחנה של אוטובוס מספר 2, מול מוגרבי.

קריקטורה שנפסלה על ידי הבריטים

של "דבר". ברל כצנלסון לא עסק בעריכה מעשית, אבל הוא אהב קריקטורות ועקב בעניין אחרי עבודתו של נבון, היה לו טעם טוב והבנתו והוא גם עזר לנבון לבחור את הקריקטורות לשני ספריו הראשונים: "שתור על גבי לבן" ו"בחזית ובעורף". נבון, כמו אנשי "דבר" האחרים, העריך את ברל, גם אם באחת מהקריקטורות שלו צייר אותו כקופץ מכסא לכסא, מפעילות במוסד הסתדרותי אחד לשני.

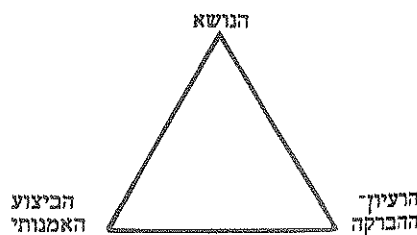
"דבר" אף שלח את נבון לשנה לפאריס, משם שלח רישומים מהווי העיר וחיי יהודיה, ציורי מנהיגים, וקריקטורות שונות הנוגעות למצב אז באירופה. במלחמת העולם השנייה נעשתה העבודה אינטנסיבית יותר, קודרת יותר. אז התחיל לצייר רק קריקטורה אחת בשבוע, שהתפרסמה ביום שישי. באותם ימים היו תולים את העתונים על לוחות מחוץ למוסדות ההסתדרות וסניפי העתון. אנשים היו נדחקים, צופים בקריקטורה ומתדיינים. לאחר המלחמה, בימי המאבק בבריטים, נעשו הקריקטורות חריפות יותר ויותר. ההעתיקים שלהן היו נשלחים לצנזורים, אלו היו נהנים מציוורי נבון, צוחקים, אבל לעיתים קרובות פוסלים אותם, במחיקות רבות בצבע אדום,

להוסיף מילים ולהסביר את עצמך; קריקטורה בנויה על שיא הקיצור. כל טקסט נוסף — מפריע. הכל בנוי על חוד המחט. אם לא השגת את הריכוז, אם אין בציור את ההברקה — לא השגת את שלך. מכאן חשיבותה של התמציתיות, הקליעה למטרה במינימום אמצעים.

30 שנות קריקטורות

דרך עבודתו של נבון היתה כזאת: כל בוקר היה יושב באחד מבתי הקפה של האמנים, "עטרה" שליד השוק ברחוב אלנבי, בית-הקפה שברחוב לסל פינת בן-יהודה ואחרים, ועובר על העתונים. לעתים ההברקה היתה נולדת פתאום עם קריאת העתונים. אבל על פי רוב צריך היה לחשוב עוד ועוד. הוא היה רושם לעצמו את הנושאים האפשריים, בוחר אחד מהם או בא למערכת העתון ומתייעץ עם רובשוב-שו"ר, שניהם מחליטים על נושא ואחר כך היה נבון מחפש את הדרך כיצד להביאו לעולם. בתי הקפה היו אז מקום ההולדת לקריקטורות, למאמרים ולשירים. את אלתרמן ניתן היה לפגוש כל יום חמישי בבוקר בבית הקפה, בוהה והוגה, למה יקדיש את הטור של מחר. שז"ר היה אז העורך למעשה

אומר לשני: "ראה מה הכינו לנו בני האדם." עונה השני: "מילא, לעצמם הכינו פצצת אטום." או אותו רישום של מגף בריטי הדורס את המפעילים החותרים אל ארצם. ציור מרשים לכשעצמו, אבל נבון הוסיף לו שתי מילים המעצימות את הרושם גדול פי כמה: "פשיטת רגל", רמז ברור למדיניות הבריטית. נבון אומר שקריקטורה היא מעין משולש שווה-צלעות, העומדת על שלוש נקודות, מחודדות היטב. כאשר הן מתאזנות — נוצרת הקריקטורה הטובה. ואלו שלוש נקודות המשולש מהן מורכבת הקריקטורה:

כאשר שלושה חודי משולש אלה מתאזנים — אומר נבון — עובר מעין זרם חשמלי ביניהן ואני יודע שנוצרה הקריקטורה הנכונה, והרי זה גם מעין מעשה נס, שנולד לפתע. ומוסיף נבון: כאשר אתה כותב מאמר אתה יכול

איור לשירה של לאה גולדברג "הירח הצהוב"

הטקסט והוא צייר את הרישומים לסידרת אורי-מורי ושאר סיפורי-רישום ב"דבר לילדים", הזכורים לטוב אצל כל הילדים ובני הנוער שגדלו באותם ימים. הם יצאו לאור מחדש לפני שנים מספר כספרים. נכון רשם גם אישים, שחקני תיאטרון בהצגות, ויצר שורה של רישומי-הווי נפלאים – גלויות מן העמק, גלויות מהגליל, הווי תל-אביב. במעט קווים הצליח ליצור דמויות ומראות שהציגו אופקים של אנשים, מיד יכולת להבדיל בין האיכר שביניהם והקיבוצניק והמזכיר והתרכותניק, או בעל חנות המכולת מכפר בגליל, או את חברי ה"פרלמנט" של שדרות רוטשילד בתל אביב.

נכון הוא גם צייר רישומיו בשחור-לבן והליטוגרפיות שלו עשירים כתמונות צבע. הוא השתתף בתערוכות רבות ואף ערך תערוכת יחיד במוזיאון ישראל. הוא גם אייר ועיטר ספרי ילדים רבים. ב-1948 החל ליצור תפאורות, תחילה יחד עם הבמאי יוסף מילוא ב"קאמרי" ואחר-כך בתיאטראות אחרים. יש הרואים בתפאורות אלו את אחד ההישגים הגדולים של התיאטרון הישראלי.

על כל מעשיו הוקדשו לנכון דפים רבים בספרי תולדות האמנות בארץ, ואילו הקריקטורות עושות אותו לאחד העושים החשובים בעתונות הארץ-ישראלית והיש-ראלית.

שכן הם פגעו קשה בבריטים. הבעיה היתה כיצד להערים עליהם. לעתים קרובות היה נכון מעביר את הנושא לימי התנ"ך, כאילו מדובר בימים רחוקים.

במלחמת העצמאות יצר נכון כמה קריקטורות שלא ישכחו (הילד הקטן שנולד זה עתה, קם מעריסתו ומגן על עצמו בסטן נגד הזאבים המתנפלים עליו; כיפה אדומה נושאת מזון לסכתא, הולכת בדרך לירושלים הנצורה; הקסטל שנכבש זה עתה, חובש כובע-גרב והשיירות עוברות למרגלותיו; ישראל הקטן יושב על ברכי סבו ואומר: "ועכשיו סבא, אני אספר לך"). באותם ימים יצר את דמות הישראלי הקטן, המייצג את המדינה שנולדה זה עתה, וסמלו כובע-הגרב. נכון יצא לחזיתות וצייר את הלוחמים והווי חייהם ובמינימום של קווים העלה דמויות אדם ואופי וחיוך.

אחר-כך באו הימים של ראשית המדינה ובעיותיהם ואת כל אלו העלה ברישומיו עד 1964. אז, לאחר שלושים שנה, הפסיק לצייר קריקטורות והקדיש עצמו לציור ולעיטוב תפאורות.

מאורי-מורי עד מוזיאון ישראל

נכון הוא רב פנים. הוא היה הראשון לצייר הקריקטורות וגם הראשון לציירי ה"קומיקס" בארץ. המשוררת לאה גולדברג כתבה את

"ישראל סבא" וישראל שנולד בתש"ח

